

INTERPRETIMI DHE ANALIZA E KËNGËVE SHQIPE DHE SLLAVO-JUGORE ME TEMËN E HEROIT TË SËMURË, GJERGJ ELEZ ALIJA DHE BOLEN DOJÇIN

Rini USEINI

Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve-Shkup

Abstrakt

Në këtë punimi, bazuar në një analizë krahasuese, po përpiqem të depërtoj në një pjesë shumë të rëndësishme të krijimtarisë popullore që lidhet me një të kaluar të largët historike. Kjo krijimtari shprehet përmes këngëve të ndryshme, një ndër ta është dhe kënga për heroin e sëmurë. Këngët më tipike përmes të cilave shprehet tema që lidhet me heroin e sëmurë janë Gjergj Elez Alija tek shqiptarët dhe Bolen Dojcin tek sllavët e jugut. Nga analiza e këtyre këngëve, kuptohet me të gjitha variantet e tyre, se këta heronj epikë janë të ngjashëm për sa i përket punës që bëjnë, por janë të ngjashëm edhe për sa i përket formësimit të tyre artistik, domethënë mjeteve stilistike me të cilat paraqiten.

Këngët me temën e lartpërmendur u mbledhën nga disa koleksionistë të famshëm të cilët në këtë mënyrë i shpëtuan ato nga "dhëmbët" e kohës dhe mundësuan që ato të analizohen edhe sot. Bazuar në këto këngë, studiues të ndryshëm të folklorit janë përpjekur të analizojnë elementët e përbashkët dhe ato që janë të pavarura në këto këngë.

Përndryshe, përmbajtja e këngëve flet për heronj që janë të sëmurë dhe në një gjendje të tillë duhet të luftojnë me antiheronjtë e tyre që janë përfaqësues të dhunës, domethënë të së keqes. Këta heronj epikë vihen në një situatë për të mbrojtur nderin e familjes, konkretisht të motrës, por në mënyrë indirekte edhe nderin e komunitetit i cili sulmohet me të njëjtat metoda sjelljeje nga skllavërimi, i personifikuar në figurën e Arapit të Zi, ose Baljlozit.

Trajtimi i kësaj teme bazohet në analizën e disa këngëve, si dhe në disa njësi bibliografike nga disa studiues të famshëm të kësaj çështjeje. Gjithashtu, në analizë është përdorur metoda krahasuese për të nxjerrë në pah elementët e përbashkët, por edhe specifikë në këto këngë.

Fjalët kyçe: Gjergj Elez Alija, Bolen Dojcin, këngë epike, hero i sëmurë.

Aspekte krahasuese të këngëve Gjergj Elez Alija dhe Bolen Dojcin

Brenda kuadrit të këngëve epike shqipe ka shumë heronj. Por një personazh që spikat me guximin e tij, si dhe me shumë karakteristika të tjera morale është pa dyshim personazhi i Gjergj Elez Alisë. Ai është një simbol mitiko-historik i luftës për të mbrojtur mbijetesën e vet përgjatë shekujve të shoqëruara me skllavëri të vështirë, nga skllavëtarët e territoreve ballkanike. Këto karakteristika specifike etnike janë veçanërisht të rëndësishme për jetën shpirtërore dhe traditat e perandorive, prandaj pas këtyre themeleve zhvillohet konflikti midis dy botëve kundërshtarë, të cilat përfaqësohen ose simbolizohen drejtpërdrejt nga dy prej këtyre këngëve. Variantet e këngës janë të përhapura në të gjitha rajonet e këngëve të Kreshnikëve dhe sa më shumë largohen, d.m.th. në pikat periferike në Maqedoninë Perëndimore, pastaj në Shalë të Bajgores në Kosovë, etj., ato humbasin disa specifika dhe marrin përmbajtje specifike që kanë sinjale të ngjashme me këngët që kanë të njëjtin motiv me traditën e eposit midis popujve të tjerë ballkanikë-1-. Kështu që vetëm përhapja e temës dhe disa karakteristika të varianteve si dhe vlerat ideo-estetike të varianteve dhe tiparet etno-psikologjike me karakteristikën e lashtësisë nga Malësia Veriore nuk na çojnë në përfundimin se kënga në Nikaj duhet të konsiderohet si

ajo themelore e varianteve shqipe dhe ta zërë atë si midis popujve të tjerë në Ballkan, duke marrë natyrshëm parasysh edhe këngët me karakteristikat e këtyre popujve.¹

Emri Gjerg Elez Alija ose në formën sllave Gjergjez Alija hyn në radhët e trinisë së emrave, që është një specifikë për emrat shqipëtarë si në këngët heroike (kreshnike) ose si emra individësh historikë dhe si një traditë patronimike e ruajtur deri më sot. Forma e emrit Gjeriç, Gjer, Xherg, Ger, siç pajtohet edhe studiuesi shqiptar Eqerem Çabej, jo vetëm që janë me origjinë shqipe, por dëshmojnë edhe për shtresën shqipe mbi këto këngë. Cikli i këngëve epike myslimane të boshnjakëve rreth Gjergj Elez Alisë, megjithëse filluan të studioheshin më herët nga studiuesit jugosllavë, në shumë mënyra janë "enigma historike" në studimet e sotme. Atëherë duhet të biem dakord që eposi sllav në gjuhët serbe dhe kroate ka dy baza për imazhin e heroit. Në traditën epike të boshnjakëve, Gjergjezi shfaqet në disa këngë si një hero pozitiv, ndërsa në këngët serbe ai shfaqet në të gjitha rastet si një vulgar, i huaj dhe si një kundërshtar i heronjve-protagonistë në këngë Motivi i këngës popullore shqipe për luftën e Gjeriq Elez Alisë kundër piratit të detit është shumë i ngjashëm me ato këngë epike dhe balada të popujve të tjerë në Ballkan, në këngë që kanë si hero Bolan Doçin, Donçilot, Duçinotin, Radunin, Ivo Selanin ose rreth një personazhi me një emër të ndryshëm nga tradita e tyre epike letrare dhe me raste që shoqërohen me personazhe të tjerë historikë. Poezitë me këtë motiv në traditën popullore të Evropës Juglindore janë studiuar, në një aspekt krahasues, nga shumë studiues nga vende të ndryshme.²

Në këngët popullore maqedonase (dhe në këtë rast, në këngët sllave jugore në tërësi), nga titujt e këngëve nxirret përfundimi se është një hero i sëmurë. Kështu, heroi më i famshëm është Doçini, ai rregullisht mban epitetin i sëmurë, megjithëse pothuajse kurrë nuk specifikohet saktësisht se për çfarë lloj sëmundjeje bëhet fjalë. Në këngët shqipe, pothuajse si rregull nxirret përfundimi se heroi nuk është i sëmurë, por i plagosur. Megjithatë, kjo shtrirje afatgjatë e heroit pas plagëve që ka në trup kontribuon edhe në këtë - sepse nuk thuhet se ku janë marrë, kur dhe nga kush - diku sikur të jenë fituar pas shtrirjes së gjatë. Prandaj, duket më e saktë ta konsiderojmë atë një hero të sëmurë dhe të plagosur në të njëjtën kohë. Ndoshta kjo është ndikuar nga mendimi se një hero mbi mesataren nuk mund të shtrihet në shtrat ndryshe përveçse nga plagët (ekziston një proverb në popull, "nuk ka hero pa një dramë heroike", por është gjithashtu interesante se në këto raste pothuajse nuk ka epitet plagë "të zemëruara ose të përgjakshme", por vetëm më vonë në tekst do të zbulohet se heroi ka edhe plagë në trup. Kjo është arsyeja pse termit i sëmurë dhe i plagosur merren me të njëjtin kuptim edhe në titull.

Heroi i sëmurë dhe "qesja e tij me mjellmë" në fushën e betejës kanë gjetur një interpretim shumë të gjerë në poezinë e shumë popujve, përfshirë maqedonët dhe shqiptarët. Disa folkloristë e gjejnë origjinën e këtij motivi në antikitet dhe në fenë e krishterë, dhe disa në legjendën e lashtë greke të Perseut dhe Herkulit. Nga lotët e motrës ose gruas së tij, heroi zbulon se çfarë po ndodh në vendbanim (qytet, rrethinat, rajonin). Në pothuajse të gjitha poezitë, në fillim, pasi vjen në vete nga lotët, mallkon kullat ose krijuesit e tij për atë që i ka ndodhur. Por kur e kupton arsyen, ai tërbohet (po aq nga imponimet poshtëruese sa edhe nga fakti që nuk ka asnjë hero tjetër që mund ta zëvendësojë), vjen në vete dhe vendos të shkojë personalisht për t'u përballur me abuzuesin në fushën e betejës, pavarësisht kushteve jonormale në të cilat ndodhet.³

Në këngët popullore maqedonase (dhe në këtë rast, në këngët sllave jugore në tërësi), nga titujt e këngëve nxirret përfundimi se është një hero i sëmurë. Kështu, heroi më i famshëm është Doçini, ai rregullisht mban epitetin i sëmurë, megjithëse pothuajse kurrë nuk specifikohet saktësisht se për çfarë lloj sëmundjeje bëhet fjalë. Në këngët shqipe, pothuajse si rregull nxirret përfundimi se heroi nuk është i sëmurë, por i plagosur. Megjithatë, kjo shtrirje afatgjatë e heroit

¹ Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare të këngës Gjergj Elez Alija“, Kultura popullore” nr 2/1980, f.249

² Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare të këngës Gjergj Elez Alija, Kultura popullore” nr 2/1980 f. 101

³ Qemal Haxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993

pas plagëve që ka në trup kontribuon edhe në këtë - sepse nuk thuhet se ku janë marrë, kur dhe nga kush - diku sikur të jenë fituar pas shtrirjes së gjatë. Prandaj, duket më e saktë ta konsiderojmë atë një hero të sëmurë dhe të plagosur në të njëjtën kohë. Ndoshta kjo është ndikuar nga mendimi se një hero mbi mesataren nuk mund të shtrihet në shtrat ndryshe përveçse nga plagët (ekziston një proverb në popull, "nuk ka hero pa një dramë heroike"), por është gjithashtu interesante se në këto raste pothuajse nuk ka epitete plagë "të zemëruara ose të përgjakshme", por vetëm më vonë në tekst do të zbulohet se hero i ka edhe plagë në trup. Kjo është arsyeja pse termit i sëmurë dhe i plagosur merren me të njëjtin kuptim edhe në titull.⁴

Heroi i sëmurë dhe "qesja e tij me mjellmë" në fushën e betejës kanë gjetur një interpretim shumë të gjerë në poezinë e shumë popujve, përfshirë maqedonët dhe shqiptarët. Disa folkloristë e gjejnë origjinën e këtij motivi në antikitet dhe në fenë e krishterë, dhe disa në legjendën e lashtë greke të Perseut dhe Herkulit. Nga lotët e motrës ose gruas së tij, hero i zbulon se çfarë po ndodh në vendbanim (qytet, rrethinat, rajonin). Në pothuajse të gjitha poezitë, në fillim, pasi vjen në vete nga lotët, ai mallkon kullat ose krijuesit e tij për atë që i ka ndodhur. Por kur e kupton arsyen, ai tërbohet (po aq nga imponimet poshtëruese sa edhe nga fakti që nuk ka asnjë hero tjetër që mund ta zëvendësojë atë), vjen në vete dhe vendos të shkojë personalisht në fushën e betejës për t'u përballur me abuzuesin, pavarësisht kushteve anormale në të cilat ndodhet.⁵

Vendi i banimit ose i bëmës së tij të fundit heroike është Selaniku ose rajoni i Selanikut, dhe ai gjendet edhe në Buda në disa raste.⁶ Në poezitë shqipe emri i heroit është i ndryshëm. Hisein, Mustafa, Gjergj Elez Alija, Krajkovski Shaban e të ngjashëm. Vendi i ngjarjeve dhe i betejës së fundit nuk specifikohet, dhe më shpesh nuk emërtohet. Megjithatë, ekziston një vendndodhje indirekte e rajonit, pranë ndonjë uji ose rëre (det, liqen, lumë), sepse përdhunuesi "del" nga uji ose rëra.⁷ Ai provokon një revoltë tek hero i sëmurë me qëllim, duke cenuar kështu nderin e një gruaje dhe, nga pikëpamja psikologjike, është pikërisht ky zemërim që i jep atij një impuls të veçantë, koha i rikthen forcën fizike dhe, së bashku me guximin dhe përvojën e betejës që kishte më parë, pavarësisht kalit të pambajtur dhe të çrregullt, shpatës së pamprehur, kockave të thyera, etj. Heroi arrin të vrasë një armik kaq të fortë mbinatyrshëm. Prandaj, pavarësisht titullit të poezisë dhe emrit të heroit, të cilit i përkasin si ai ashtu edhe kënga, ky hero është vërtet figura më simpatike në këngën popullore në tërësi. Edhe pse pamja e tij e jashtme përshkruhet, siç do të thoshte populli, si kur "i vjen erë temjani nën hundë, i zbehtë, i verdhë, me lëkurë të hedhur mbi skelet, ai mezi mbahet pas kalit të lënë pas dore... me fjalë të tjera, e shoqëron atë me Don Kishotin nga romani me të njëjtin emër i Servantesit, megjithatë pavarësisht kësaj ai nuk duket tragjik. Përkundrazi, pikërisht për shkak të një pamjeje të tillë dhe pozicionit të tij - i izoluar nga bota, i braktisur nga të gjithë të njohurit, miqtë dhe vëllezërit e tij, jashtëzakonisht i varfër sa që edhe kali i tij kërkon t'i mbathin këpucët, t'i mprehet arma dhe t'i jepet pëlhura - me vendosmëri, guxim, fjalë të guximshme dhe të mprehta që i drejton abuzuesit, dhe akoma më shumë me përfundimin e suksesshëm të betejës, ky hero duket shumë simpatik, ai tërheq vëmendjen e dëgjuesit dhe lexuesit, ashtu siç bën me banorët e frikësuar, të cilët, në disa nga këngët, pas një betejë të suksesshme, i japin dhurata të ndryshme dhe e festojnë si mbrojtës dhe shpëtimtar.⁸

Megjithatë, në këto këngë shfaqen elementë që në një farë mënyre ia zvogëlojnë rëndësinë dhe reputacionin. Poeti popullor e vendos këtë hero në një pozicion për të ndërhyrë pasi ai "i djeg thonjtë", që do të thotë pasi ai e kupton se është gruaje ose motra e tij ajo që është e radhës për t'u drejtuar abuzuesit. Kjo do të thotë se interesat e tij personale, reputacioni dhe nderi preken,

⁴ Кирил Пенушевски „Крало Марке и Болен Дојчин“, Матица, Скопје, 1986, f.56

⁵ Qemal Naxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993, f.73

⁶ Кирил Пенушевски „Марко Крале, легенда и стварност (1983),

⁷ Qemal Naxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993, f.75

⁸ Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare te kenges Gjergj Elez Alija, Kultura popullore“ nr 2/1980, f.255

dhe jo vullnetarisht për të mirën dhe mbrojtjen e popullsisë.⁹ Duket se poeti popullor nuk mund të çlirohet nga tradita dhe nga kuptimi se pa feudalët dhe mbrojtësit e tij nuk mund të përballlet me rreziqet e vetëm. Ky është një tregues i qartë i origjinës dhe kohës së shfaqjes së këtyre poezive, prandaj ne, ndër të tjera, jemi të prirur t'i konsiderojmë ato më epike sesa baladat. Por pavarësisht të gjithave, ky hero i ngjan kalorësit të fundit nga galaktika e atyre që tashmë po zhdukeshin, të cilët ende ruanin mirënjohjen, ndershmërinë, ndjenjën e mbrojtjes kombëtare dhe vetëmohimin.¹⁰

Edhe pse në thelb si këngët maqedonase ashtu edhe ato shqipe mbi motivin e heroit të sëmurë, domethënë të plagosur, kanë të njëjtën rrjedhë ngjarjesh, ato prapë kanë dallime të dukshme. Për shembull, askund nuk specifikohen personazhet femra, dhe ndonjëherë edhe miqtë dhe vëllezërit e motrat jobesnikë, ndërsa në këngët maqedonase dhe anasjelltas, ato gjithmonë kanë emrin e tyre, si Elitsa, Angelina, Gurgelina, Kantelina, Neda, etj. Disa karakteristika në mesazhet ideologjike janë gjithashtu të dukshme.¹¹ Për shembull, heroi Gjergj Elez Alija gjithashtu nuk gjen mbështetje nga vëllai i tij para betejës, i cili i kërkon motrës së tij "dy sytë nga balli i saj", dhe e quan atë një "vajzë të largët", kur ajo e emëroi atë si kumbarin e saj pas fitores Alija nuk shkon të paguajë vëllain dhe kumbarin e tij, por mbledh miqtë e tij dhe u lë atyre një mesazh si betim, u jep atyre pallatet e tij, pasurinë e tij dhe u kërkon atyre të mbrojnë motrën e tij. Pra, ky hero ende nuk e ka humbur besimin tek të dashurit e tij dhe tek njerëzit në tërësi.¹²

Përndryshe, si rregull, personazhi i motrës ose gruas është rrallë simpatik dhe shumë i spikatur në këto këngë. Tek të gjitha (njëra ose të dyja së bashku) e shohin dhe e çmojnë: nëse bëhet fjalë për një motër, ato me vetëdije ia heqin vetes mundësinë për të krijuar shtëpinë dhe të ardhmen e tyre, e mbajnë atë në kullë dhe në fis, bëjnë të gjitha gjërat mashkullore dhe femërore, durojnë sulme të pabesë dhe mbijetojnë nga shtypësi, miqtë dhe vëllezërit e motrat jobesnikë, dhe i bëjnë të gjitha këto me ndershmëri, me dashuri, besnikëri dhe këmbëngulje. Ky personazh femëror dallohet nga shumë personazhe të tjerë të gruas, motrës dhe nënës. Edhe pse duket si në baladat për gjakderdhje, në disa nga këto këngë motra vdes gjithashtu së bashku me vëllain e saj pas vdekjes së tij dhe varrosen në të njëjtin varr. I tillë është rasti në këngën "Gjerg Elez Alija".¹³

Ajo që jo vetëm i afron këto këngë, por në një farë mënyre i bën ato balada janë kryesisht tiparet: fundi tragjik i heronjve, përvojat e forta shpirtërore të personazheve femra, përpjekjet e fundit të heroit të sëmurë dhe të plagosur në rolin e mbrojtësit dhe hakmarrësit, besnikëria, dashuria dhe sakrifica e pakufishme e motrës ose gruas, etj. Prandaj, megjithëse në thelb në këto këngë mbizotërojnë tiparet kalorësiake si në heronj, ashtu edhe në armë dhe në beteja, me ndihmën e komponentëve të tjerë ato veprojnë edhe si balada lirike epike. Duhet theksuar gjithashtu se vetë karakteri i heroit të sëmurë dhe të plagosur, me pamjen e tij, gjendjen e shoqërisë dhe planin ekonomik, megjithëse nuk duket tragjik, prapëseprapë ka shumë balada në gjithçka, duke provokuar trishtueshëm si admirim ashtu edhe keqardhje. Këto tipare, pavarësisht vendosmërisë, heroizmit dhe guximit të tij, çojnë në përfundimin se ende kemi të bëjmë me perëndimin e diellit të kalorësisë, mbetjet e saj të fundit para depërtimit të fortë të formave të tjera të luftës, rezistencës, rolit të mbrojtjes së popullit, madje edhe pikëpamjeve dhe kuptimeve morale shoqërore.¹⁴ Dhe fakti që ky hero rregullisht, pasi mposht agresorin, vdes, zbulon se kjo është shfaqja e fundit e kalorësisë dhe llojeve të saj të luftës dhe mbrojtjes. Në të njëjtën kohë, kjo shënon fundin e epikës heroike të heronjve feudalë, dhe në vend të tyre janë heronj të rinj, origjina e të cilëve është nga populli, nga klasat e ulëta të popullit, dhe për

⁹ Кирил Пенушевски „Крало Марке и Болен Дојчин“, Матица, Скопје, 1986, f.77

¹⁰ Qemal Haxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993, f.7

¹¹ Кирил Пенушевски „Марко Крале, легенда и стварност“ (1983), Македонска книга, Скопје, 1983, f.33

¹² Qemal Haxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993, f.78

¹³ Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997, f.77

¹⁴ Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997, f.79

këtë arsye ata veprojnë më realisht. Edhe pse në shumicën e rasteve ky hero është jashtëzakonisht i varfër, i lënë pas dore edhe nga shokët, vëllezërit dhe miqtë e tij më të ngushtë, duket se konfirmon se ai tashmë është afruar me shtresat e ulëta të popullit. Dhe e gjithë kjo në vetvete çon në përfundimin se ky është tashmë një hero tragjik-baladë, dhe pasoja dhe bëma e tij, së bashku me elementë të tjerë lirikë, e shtojnë veprën poetike midis epiko-lirikut. Kjo duket se çon në një përcaktim më të saktë se këtu kemi të bëjmë me një kalim të menjëhershëm nga një poemë epike në një poemë epiko-lirike. Si një motiv poetik i zakonshëm për shumë poema që mbledhen në traditat e brendshme që janë specifike për letërsinë popullore të popujve të Ballkanit, duhet përdorur metoda e diferencimit të tipareve strukturore dhe vlerave poetike, sepse kjo metodë na sjell më me besueshmëri.

Është vërtetuar se motivi bazë si i këngës për Gjergj Elez Alinë ashtu edhe i Bolen Dojçin përbëhet nga legjenda fetare e krishterë kushtuar Shën Dhimitrit, i cili mbron Selanikun. Gjithashtu është thënë se kjo legjendë, me elementë specifike fetare, është kombinuar me legjendën e njohur midis popujve të Ballkanit për Shën Gjergjin.¹⁵

Legjenda fetare e Shën Gjergjit që shpëtoi vajzën e Carit të Kulçedrës, e cila u gjet në vëllimin e këngëve popullore të Vuk Karaxhiçit dhe ato të vëllezërve Miladinovci si një këngë vetëm me motive të krishtera, pasqyrohet deri diku në këngët boshnjako-muslimane "Gjergjez Alija mejdanji na Sultanot", si dhe në këngën epike serbe "Marko Kraljević i Arabot".¹⁶

Duke kërkuar origjinën e këngës "Bolen Dojçin" dhe variantet e saj, studiues të ndryshëm nga vendet e Ballkanit konfirmojnë se tema e përbashkët e popujve të Ballkanit ka origjinën në Maqedoni dhe nga letërsia popullore sllave është transferuar në letërsinë popullore shqipe. Krahës këtyre konfirmimeve, disa studiues sllavë kanë shkruar aq larg në përpjekjet e tyre për të mbrojtur dhe dëshmuar autorësinë e temës së kësaj poeme, sa që kanë hulumtuar në një mënyrë specifike për identifikimin historik të personazhit Dojçinski. Në të gjithë traditën poetike të popujve sllavë në Ballkan dihet se ky rast i poemës është i lidhur fort me Selanikun dhe mbrojtjen nga pushtuesi i huaj, "Arap i Zi". Vetëm këngët epike të popujve më të vjetër të Ballkanit, shqiptarëve dhe rumunëve, e lokalizojnë këtë rast në një vend të caktuar, ndërsa në këngët kroato-dalmate që kanë tipare specifike sepse janë balada origjinale, përveç Kosturit, përmendet edhe Senji si lokalitet.¹⁷

Kur bëhet fjalë për këngën popullore shqipe Gjergj Elez Alija, konteksti i saj historik, megjithëse mund të japë edhe rezultate të gabuara, mund të na çojë shumë larg në kërkime të thella historike. Nëse e lidhim kontekstin historik të kësaj kënge me rrezikun që u vinte gjithmonë shqiptarëve nga deti, atëherë tema poetike e këngës mund të shtrihet deri në kohërat enigmatike të kolonizimit helen në Gjirin Adriatik të ilirëve ose në pushtimet romake të epokës ilire. Megjithatë, brenda kuadrit të kohërave të lashta, fjala latine "baiulus", nga e cila rrjedh fjala "shumë qindarka" nga letërsia popullore shqipe "baloz", ose "bailoz", e cila padyshim është shumë më e vjetër se fjala "arap", e cila është sigurisht e pranishme në Ballkan pas pushtimit osman. Duhet gjithashtu të konfirmohet se fjala "baloz", në formën e saj latine, është përdorur edhe në Perandorinë Bizantine në shumë pjesë të Ballkanit qendror, ndërsa emri "bailo", është përdorur për të emërtuar perandorët dhe përfaqësuesit e shtetit gjatë mbretërimit të anzhuinëve dhe venedikasve. Dhe arma e Gjergj Elez Alija krahasohet me shpatën "dinski", e cila përdoret në disa poema për Dojçinin në letërsinë popullore maqedonase dhe serbe ose në variantet e poemave kroato-dalmate.¹⁸

Këto dallime shtrihen në të gjitha shtresat e saj, duke filluar nga përmbajtja figurative, nga funksionet strukturore dhe dialogjike dhe përdorimi i formulave në formën e tregimeve dhe simbolikës së përgjithshme poetike deri te mënyra e përfundimit të poemës. Në shumë këngë

¹⁵ Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare te kenges Gjergj Elez Alija, Kultura popullore” nr 2/1980, f.254

¹⁶ Кирил Пенушевски „Крало Марке и Болен Дојчин“, Матица, Скопје, 1986.

¹⁷ Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986, f.45

¹⁸ Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare te kenges Gjergj Elez Alija, Kultura popullore” nr 2/1980, f.255

për Dojçinin, gruaja e heroit vepron gjithashtu në lidhje me karakterin e motrës dhe kujdesen për pallatin e tij, ndërsa kënga shqipe, me përjashtim të disa varianteve, nuk e ka karakterin e gruas. Në këngën shqipe, shohim shumë qartë përbërësit që dëshmojnë për pjesëmarrjen mitologjike të ekzistencës së kullave specifike që përfaqësojnë tipare të vjetra që karakterizojnë gjendjen etnopsikologjike të këtij populli.¹⁹ Të tilla në këtë këngë janë... kulti i prindërve dhe në përgjithësi për paraardhësit, kulti i armëve dhe kulti i admirimit specifik për të vdekurit që transformohen në këto strofa të këngës. Në lidhje me kultin e prindërve në poemën "Gjergj Elez Alija", si bazë e motivit për veprimin e heroit brenda strukturës poetike, ai shfaqet në kohën e betejës kundër Paidosit dhe është një kult i paraardhësve. Në këngën popullore shqipe, në dallim nga e gjithë tradita sllave, është i pranishëm edhe kulti i armëve, i cili tregon për një të vërtetë të madhe rreth jetës njerëzore. Këtu mund të shohim edhe gjurmë të disa ngjashmërive mistike të njohura, më të vjetrat, kulti që mbetet në nderim për të vdekurit. Ky kult shfaqet edhe në rastet kur prindërit e vdekur kujtohen me respekt, por si i tillë intensifikohet në mënyrë të plotë me efekte poetike në pjesën e fundit të këngës. Heronjtë e këngës Gjergj dhe motra e tij vdesin të përqaftuar në momentet e lumtura të fitores mbi tiranët. Motra në këtë rast ka madhështinë e saj specifike sepse ajo manifestohet si plotësuese e idealeve njerëzore dhe është shumë më e lartë se jeta në skllavëri. Kulti i të vdeurve ka një këndvështrim mbi funksionin poetik në veprimet aktive që shfaqen në poemë për varrimin e heronjve në varrin e përbashkët, në ndërtimin e murit, në mbjelljen e blinit, si dhe situatën përfundimtare të hakmarrjes.¹²⁰

Kënga "Gjergj Elez Alija" ka shumë detaje të tjera që këngët për Dojçinin ose ato kushtuar heronjve të sëmurë të letërsisë popullore ballkanike nuk i kanë. Këto përfshijnë:

1-dialogu midis Gjergjit dhe motrës së tij nuk përmban asnjë përbërës të formulimeve të zakonshme të këngës epike legjendare. Ky dialog është i gjallë dhe dramatik.

2-dialogu midis motrës dhe dy emrave është si dy episode epike dhe përfaqëson një formë të shtresës në veprimin kryesor dhe e cila është ndërtuar me përbërës karakteristikë të formulave.

3-në këngën "Gjergj Elez Alija" dhe në shumë variante të saj, pamja e jashtme e Bajlozit nuk portretizohet as pak.

4-Kënga shqipe përfundon me një epilog që, si specifik, nxjerr si një veprim të parregullt brenda strukturës kompozicionale që përmban të gjithë pjesën e këngës, dhe që në një kuptim artistik përfaqëson forcën kulminante të shprehjes poetike të artit popullor.²¹

Nëse përjashtojmë disa përbërës hiperbolikë që lidhen me personazhin e Bajlozit dhe veprimet e tij që janë rezultat i vrasjes së tij, atëherë mund të konkludohet se kënga legjendare shqipe ka origjinalitet. Kënga serbe për Dojçinin është mjaft e zgjeruar, ka më shumë se episode dhe digresione me shtigje të hapura për vazhdim të mundshëm dhe kryesisht ka një karakter epik-narrativ. Kënga ka një kompozim më të thjeshtë ndërsa tema e saj kufizohet në temën e luftës kundër dhunës dhe hakmarrjes për fyerje. Në variantet maqedonase dhe bullgare, të cilat janë përgjithësisht më të shkurtra se variantet serbe për Dojçinin, mbizotëron përmbajtja e strukturës epike. Në këto variante, Dojçini zakonisht merr hak ndaj Kamxhikut i cili e kushtëzon motrën e tij t'i marrë nderin me këtë shërbim për të riparuar armët. Vlen të theksohet se vetëm në variantet maqedonase jepet një përshkrim i bukurisë së motrës së Dojçinit, i cili shërben si motivi kryesor për veprimin e "Kamxhikut". Kjo temë, e parë si një e tërë në situata specifike të jetës historiko-shoqërore të popujve të Ballkanit dhe më gjerë, ka një temë konstante dhe të përgjithshme, sepse e tillë ishte jeta e shumë popujve që ishin gjithmonë në luftë kundër pushtuesve të huaj, por edhe nga autoritetet lokale.

¹⁹ Sadri Fetiu „Aspekte krahasimtare te kenges Gjergj Elez Alija, Kultura popullore” nr 2/1980, f.257

²⁰ Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986. f.56

²¹ Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986, f.48

Strukturat specifike të poemave Gjergj Elez Alija dhe Bolen Dojçin

Kënga e Gjergj Elez Alisë është një nga gurët më të çmuar të poezisë legjendare shqipe. Sipas A. Šmaus, prototipet e Gjergj Elez Alija i përkasin shekullit të 16-të, Ilo Se6anit nga shekulli i 16-të, ndërsa "Mujo dhe Halili na tregojnë një imazh të mundshëm të Ilia Smiljanin nga shekulli i 17-të".²²

Gjergj Elez Alija, një burrë i zakonshëm nga malet, ka qenë në një gjendje të rëndë për nëntë vjet, i sëmurë në shtratin e vdekjes me nëntë plagë të rënda në trup, të cilat i mori në luftën kundër dhunës së pushtuesve të huaj. Ai ka vetëm një motër dhe prindërit e tyre kanë vdekur. Dhe tani që është vetëm duke pritur vdekjen "një Bajloz i ri ka dalë nga deti,, i cili shkatërron dhe dhunon tokën e tij. Të gjithë heronjtë që patën guximin të dilnin në betejë u prenë prej tij. Ai i urdhëron motrës së tij të shkojë te nallbani-probatin për të mbathur kalin për luftë. Por ai ishte një njeri shumë i llatur, sepse kërkon sytë dhe gjinjat e vajzës,. Vajza iu përgjigj me fjalë të ashpra dhe shkoi te porta e nallbanit (kumbarit). Ai e mbathi kalin bukur dhe mirë dhe të nesërmen Gjergji del në fushën e betejës para Bajlozit të tmerrshëm. Heronjtë fillimisht i marrin në konsideratë fjalët e tyre, një betejë nga më të vështirat. E padukshmja filloi dhe Gjergj Elez Alija më në fund i pret kokën kundërshtarit të tij. Ai kthehet në shtëpi, thërret fshatarët përreth tij, u jep gjithçka nga pasuria e tij dhe u lë një trashëgimi për ta mbajtur motra e tij, por në momentin kur dëshiron ta përqafojë motrën e tij për herë të fundit, zemrat e të dyve ndalen dhe vëllai e motra vdesin të përqaftuar. Fshatarët hapin një varr të madh e të gjatë dhe i varrosin ata në të njëjtën mënyrë siç përqaftonin njëri-tjetrin. Dhe ngulin një blin në kokat e tyre si shenjë jete.²³

Në versionin shqip, numri nëntë është pasojë e "nëntë koka", "nëntë plagë", uji i burimit është 9 vjet, ndërsa në versionin maqedon, vetëm në rrokjen e 51-të e dimë se Dojçini kishte qenë "i sëmurë në shtrat për nëntë vjet", "nga plagët e kamës" dhe se "që kur ishte nëntë vjeç", ai nuk kishte mbajtur shpatë në dorë. Shkencëtarët nuk e panë këtë rrokje, e cila është shumë domethënëse dhe në vetvete kërkon një rreth në drejtimin e mëtejshëm të dy këngëve. Në këngën shqipe në rrokjen ssh-varg këngëtari popullor na thotë "është radha e Gjergut", Ndërsa në versionin sllav në rrokjen e 61-të ai këndon... Është radha e Angelinës së re. Në njërin, fati i keq është për Gjergun dhe në tjetrën për Angelinën. Në versionin shqip, heroi i plagosur që është gati të vdesë paguan i pari, sepse është në prag të vdekjes, pasi është shumë i vetëdijshëm për hidhërimin dhe fatkeqësinë që e ka goditur.²⁴ Të gjithë studiuesit mendojnë se në versionin shqip, beteja pasqyrohet më mirë me detaje dhe krahasime të rralla në të gjitha ligjet e luftimeve me kuaj të asaj kohe. Ekziston një nga pikat kulminante të këngës, e cila për ne, megjithëse i urdhërojmë vetes të mos e lëmë veten të shkojmë shumë larg dhe të përmbahemi, prapë nuk mund ta themi se në shpërthimin e përplasjes, mrekullia që theksohet në fjalë, sipas marrëdhënies së mrekullueshme që është mjaft e pranishme në realitetin shoqëror që përshkruhet. Në të vërtetë, në të gjithë epikat popullore, heronjtë lindin në kohë të vështira për popujt. Sa më i mrekullueshëm të jetë një ligj, aq më shkatërrues është kundërshtari, aq më madhështor, shpirtërisht dhe fizikisht, dhe i pathyeshëm ngrihet heroi. Dhe kaq të mëdha janë "dhembjet e lindjes" të vetëdijes artistike që mbart ai hero.²⁵

²² Fatos Arapi „Këngë të mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986, f.59

²³ Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997, f.87

²⁴ Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986, f.54

²⁵ Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986, f.57

Specifikat e një kënge popullore, "Gjergj Elez Alija"

Për të analizuar një fakt letrar (të kulturës popullore), së pari duhet të mbahet mend specifika e tij si mendim poetik, i shpjeguar në një shkallë të caktuar të vetëdijes shoqërore, konflikti që qëndron në themel të temës, origjina dhe zërthimi historik, personazhet në kohë dhe në sipërfaqe, së fundmi mësimet e zotërimit estetik të rimishëruara në brendësi dhe në theksin artistik të subjektit.

Në lidhje të ngushtë me këto qëllime dhe me funksionin që është përmbushur në fazat e ndryshme të historisë shekullore të popullit dhe kërkesat e tij shpirtërore në epokë të ndryshme, kjo temë përfshin edhe një praktikë të zgjeruar etike dhe filozofike, gjuhësore dhe stilistike, e cila realizohet me art përmes konvertimeve dhe formave që përfaqësojnë struktura të ndryshme poetike, të cilat kushtëzoheshin nga pjesëmarrja e pjesëve që janë specifike për epikën, lirikën. Dramatike, nga lidhja e motiveve, pjesëmarrja dhe roli i personazheve, etj.²⁶

Në materialet e botuara është e qartë se motivi kryesor i këtij kompleksi artistik është ideja patriotike, e mbrojtjes së jetës. Çdo gjë tjetër ose buron nga kjo ide ose lidhet me të. Në fund të fundit, në një vështrim të të gjitha aspekteve të temës së "Gjergj Elez Alisë", e bën të domosdoshme përhapjen e saj në të gjithë Ballkanin, si dhe disa mendime a priori që janë botuar nga disa studiues rreth realitetit të variantit shqiptar.²⁷

Mund t'i grupojmë këngët mbi këtë temë në 4 vargje.

1-Në grupin e parë mund të mblidhen të gjitha këngët që flasin për motivin autentik të luftës së "Gjergj Elez Alisë", kundër Bajlozit ose Arapit të detit.

2-Grupi i dytë do të mbledhë këngët që mbajnë motivin bazë të konfliktit me antagonistët e përmendur, por ku aktivizohen personazhe të ndryshëm në luftën kundër tyre.

3-Në grupin e tretë, "Gjergj Elez Alija", shfaqet në subjekte të tjera, si në atë për të fejuarën e sëmurë, në baladën për gruan e rrëmbyer e të tjera.

4.-Në grupin e fundit, do të analizohen variantet me motive të përziera ndëretnike.²⁸ Përdorimi i një emri njerëzor, "Gjergj Elez Alija", në vend të emrit të përgjithshëm mitologjik "Dragua", simbolizon kalimin e një koncepti epik nga bota mitologjike në kulturën njerëzore, duke transkriptuar një pikë ndryshe, një fazë të parë të kalimit nga bota e përgjithshme mitologjike në atë të njerëzve të socializuar dhe të personalizuar. Zëvendësimi i emrit të përbashkët mitologjik Dragua me një emër njerëzor "Gjergj Elez Alija" simbolizon kalimin e një koncepti epik nga bota mitologjike në kulturën njerëzore, duke transkriptuar një pikë ndryshe, një fazë të parë të kalimit nga bota e përgjithshme mitologjike në atë të njerëzve të socializuar dhe të personalizuar.

Eposi i Gjergj Elez Alisë është njëkohësisht një nga temat më domethënëse të kulturës popullore të përbashkët ballkanike. Ky epos bëhet i tillë jo vetëm nga motivi kryesor - lufta e heronjve pozitivë me forcat obskurantiste regresive dhe negative, por edhe nga realizimi konkret i përbërësve të tij. Shqiptari, Gjergj Elez Alija, ose Bolen Dojçini i sllavëve dhe rumunëve, përshkruhen gjithmonë si heronj të sëmurë. Figurat antagonistë - Bajlozi ose Arapi, kërkesat e tyre të larta, portreti artistik i motrës, dialogu i saj me vëllanë, disa formula artistike etj., paraqiten në një mënyrë stereotipike.²⁹

Kjo nxitë iniciativën e disa studiuesve për të bërë një trajtim dytësor të kësaj teme në nivel ballkanik. Kanë dalë ide të ndryshme rreth origjinës së kësaj kënge. Alois Schmaus deklaroi se "prototipi historik i "Gjergj Elez Alisë" i përket shekullit të 15-të. Por natyra e tij specifike për heroin, pajisja e tij me forcë të pazakontë nga qeniet mitike, antagonizmi i personazheve të

²⁶ Кирил Пенушевски „Крало Марке и Бolen Дојчин“, Матица, Скопје, 1986.

²⁷ Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997, f.8

²⁸ Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997, f.10

²⁹ Qemal Haxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993. f.82

përralluar, etj. Ato krijojnë idenë se fillimet e këtij motivi si burim i këtyre këngëve në epoka të ndryshme nuk na çojnë në substratin etnokulturor ilir, ndërsa në anën e kundërt të zhvillimit të tyre, në epokën mesjetare, i lidhin ato me shtetin e Shqipërisë mesjetare, kur populli, i nxjerrë nga ato lidhje të vogla që kishte me administratën bizantine, filloi të pushtonte ngadalë vetëdijen e vet me ndihmën e suksesit të armëve, të ndante jetën e tij politike nga popujt e huaj, për të ardhur më vonë në gjestet e heroit epokal shqiptar, Gjergj Kastrioti-Skenderbeu.³⁰

Përpjekje për të asimiluar motivin e "Gjergj Elez Alija" u bënë edhe nga feja islame, duke e identifikuar emrin e tij me atë të Sarisalltikut.

Mali i Krujës quhej gjithashtu me emrin e këtij shenjt, Mali i Sarisalltikut. Sekti Bektashi i atribuon atij edhe legjendën që flet për vrasjen e një përbindëshi të madh që po shkatërronte tokën ashtu siç u shfaq. Drejtimi tjetër që mori tema e luftimit të përbindëshit në këngën popullore shqipe ishte një drejtim i ri, i cili na çoi në distancimin e folklorit nga elementët mitologjikë, në amitologjinë e tij, dhe veçanërisht në rrugën e botimit të jetës historike reale. Kjo rrugë e re, sado që erdhi në një mënyrë të pavetëdijshme, militarizoi kundër vizionit të krishterë.

"Gjerg Elez Alija" i la popullit të tij guximin, dinjitetin, vendosmërinë, shpirtin luftarak për t'iu kundërvënë gjithmonë forcave obskurantiste, shkatërruese, të dhunshme dhe arbitrare. Në lindjen, rritjen dhe përsosjen e "Gjerg Elez Alisë", figura nuk shoqërohet me drama të tmerrshme pushteti, konfliktesh dhe rënies së normave, nuk ka drama krimi dhe hakmarrjeje siç ndodh, për shembull, me Orestin, Prometeun e të tjerë. Ai përfaqëson historinë e rezistencës dhe luftën e popullit të tij për të ruajtur individualitetin e tyre kombëtar për mijëvjeçarë. Së fundmi, duhet theksuar një tipar themelor i këtij heroi. Ndryshe nga heronjtë e lashtë që shpesh përfshihen në drama hakmarrjeje, në luftëra të ashpra për pushtet, "Gjerg Elez Alija", thekson një sublime dhe të pastër sublime, pa asnjë ambicie karriere, pa asnjë ide vlere. Ai kundërshton drejtpërdrejt agresorët dhe pa asnjë gjest sublim kthehet në familjen dhe tokën e tij të lindjes, me qetësi shpirtërore sepse kishte një detyrë të shenjtë për vendin dhe popullin e tij. Dhe atje kalon pushime idilike. Por është aty, duke rënë në krahët e motrës së tij, së cilës i përket sublimiteti i gjestit të tij më shumë se kujt do tjetër, që ai përfundon duke kaluar në radhët e figurave të pavdekura, duke hyrë në pavdekësi. Ai nuk i ngjan hijeve tragjike eskiliane, as traditës së pasqyrimin të akteve tragjike kriminale të Shekspirit që ndodhin në pallatet e mbretërisë. Por heronjve sublim të Arbrit që pasqyrojnë me gjithë ndershmërinë e tyre veprat heroike të shikimit përpara, për evolucionin e përparimit njerëzor.

Përfundim

Nga të gjitha këto analiza mund të konkludojmë se heronjtë ishin frymëzim për njerëzit që të merrnin me shumë admirim nga të gjitha këto anë, ata dhe me forcat e tyre të fundit arritën të mposhtnin përbindëshat e njerëzve që ushtronin vetëm dhunë kundër tyre. Në një perspektivë krahasuese, mund të themi se pika e përbashkët e të dy epopeve ishte hiperbolizimi, gjendja e tyre në vdekje, shqetësimi për moralin dhe gjendja e njerëzve që janë viktimat e pushtuesve. Kjo gjithashtu krijon një mendim se drejtësia gjithmonë fiton dhe gjëja më e rëndësishme është të jesh i mirë në shoqëri, të ndihmosh sa herë që ka nevojë. Edhe pse ka variante të ndryshme, qëllimi dhe përshkrimi i secilit prej epopeve ishin të njëjtë. Populli gjithmonë kishte heronj që i frymëzonin dhe krijojnë një forcë të mtejshme për të jetuar..

³⁰ Qemal Haxhihasani, *Çështje të folklorit shqiptar*, Tiranë, 1997, f.31

Referencat

- [1]. Qemal Haxhihasani „Çështje të folklorit shqiptar“, Tiranë, 1997.
- [2]. Fatos Arapi „Kenge te mocme shqiptare“, Botime IT, Tiranë, 1986.
- [3]. Sadri Fetiу „Aspekte krahasimtare te kenges Gjergj Elez Alija, Kultura popullore” nr 2/1980.
- [4]. Кирил Пенушевски „Крало Марке и Болен Дојчин“, Матица, Скопје, 1986.
- [5]. Кирил Пенушевски „*Марко Крале, легенда и стварност, Македонска книга, Скопје*, 1983.
- [6]. Qemal Haxhihasani „Mendësi zotëruese në ciklin e kreshnikeve“ në „Gjurmime Albanologjike“, IAP, Prishtinë, 1993.